

KUSTBON

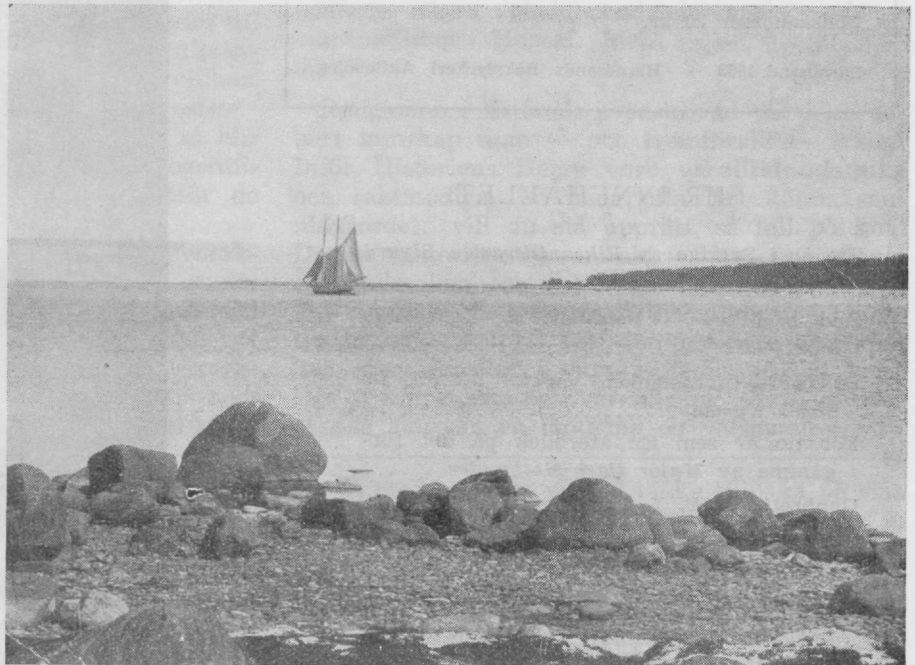
Nr 3 - Årgång 10

ORGAN FÖR
ESTLANDSSVENSKARNA I SVERIGE

Juli 1953

transporter till Sverige av krusvagnsfordon som
förde de ryska trupperna fram till Östersjön.
Här är inte avsikten att skildra förlöpet av
denne förfärdiga. Den svenska kommit-
tén officiellt redogjorde för sin verksamhet 1940
—1950 här redan varit i östlig lidelse smiter. Men
det kan månada på sitt intresse att nu efter 10
års förlopp kasta en genanskande blick på vad det
är på betydligt för de till överflyttade estlan-
dsvenskar. En gammal tid är det på sig
och en gammal verksamhet är det att utvärdera

transporter till Sverige av krusvagnsfordon som
förde de ryska trupperna fram till Östersjön.
Här är inte avsikten att skildra förlöpet av
denne förfärdiga. Den svenska kommit-
tén officiellt redogjorde för sin verksamhet 1940
—1950 här redan varit i östlig lidelse smiter. Men
det kan månada på sitt intresse att nu efter 10
års förlopp kasta en genanskande blick på vad det
är på betydligt för de till överflyttade estlan-
dsvenskar. En gammal tid är det på sig
och en gammal verksamhet är det att utvärdera



Västvärt

lyftning trots de franska ömsivningsföret som
kännetecknade den svenska förfärdiga under 1940-
talet. I östlig lidelse smiter. Men det kan månada
på sitt intresse att nu efter 10 års förlopp kasta
en genanskande blick på vad det är på betydligt
för de till överflyttade estlandsvenskar. En gammal
tid är det på sig och en gammal verksamhet är det
att utvärdera

lyftning trots de franska ömsivningsföret som
kännetecknade den svenska förfärdiga under 1940-
talet. I östlig lidelse smiter. Men det kan månada
på sitt intresse att nu efter 10 års förlopp kasta
en genanskande blick på vad det är på betydligt
för de till överflyttade estlandsvenskar. En gammal
tid är det på sig och en gammal verksamhet är det
att utvärdera



Utgiven av Svenska Odlingens Vänner.

Redaktör och ansvarig utgivare: *Manfred Nyman.*

Red.-sekr.: *Lars Broman.*

Red. och Exp.: Tunnelgatan 23, 3 tr., Stockholm.

Kustbons postgiro: 19 72 07.

Utkommer 1953 med sex nummer.

Prenumerationspris 1953 5 kr.

Annonspris: 1/1 200:—, 1/2 115:—, 1/4 60:—,
1/8 35:—

Förlovnings-, vigsel- och födelseannonser 5 kr.

Dödsannonser 20 kr.

Härnösand 1953 - Härnösands Boktryckeri Aktiebolag

kats fly från det då tyskokuperade Estland. Här mottogos de av den av svenska regeringen tillsatta kommittén för estlandssvenskarna. Så följde på hösten 1943 de tre av kommittén organiserade s. k. sjuktransporterna med ångfartyget Oden. Och på sommaren 1944 skedde den stora sluttransporten med den gamla estniska motorskonaren Juhans i skytteltrafik mellan Estland och Stockholm. Efter Juhans sista resa med ankomst hit den 11 sept. 1944 omöjliggjordes alla vidare transporter till Sverige av krigsutvecklingen, som förde de ryska trupperna fram till Östersjön.

Här är icke avsikten att skildra förloppet av denna folkförflyttning. Den ovannämnda kommitténs officiella redogörelse för sin verksamhet 1940—1950 har redan varit införd i dessa spalter. Men det kan måhända ha sitt intresse att nu efter tio års förlopp kasta en granskande blick på vad dessa år ha betytt för de hit överflyttade estlandssvenskarna.



UR INNEHÅLLET:

	Sid.
Tio år i Sverige av <i>Riksentikvarien Sigurd Curman</i>	2
Gud med oss — trots allt av <i>Kyrkoherde Ivar Pöhl</i>	3
Då överflyttningstanken väcktes av <i>Fil. lic. Elmar Nyman</i>	4
För tio år sen. En återblick på det förgångna av <i>Major Carl Mothander</i>	7
Uppbrott av <i>E. L.</i>	9
På Sabbatsberg och annorstädes. Små hågkomster av <i>Folkskollärare Viktor Aman</i>	10
Ett viktigt bidrag till baltisk historia av <i>Dr. phil. A. Soom</i>	12
Gideon Danell 80 år	13

Tio år i Sverige

Tio år ha nu förflutit sedan den estlandssvenska stammen på allvar började sin överflyttning till Sverige från sina gamla boplatser på andra sidan Östersjön, där de i 700 år levat på Estlands västra och norra kuster och de utanför liggande öarna. Visserligen hade redan i oktober 1940 ett antal rågöbor kommit över, sedan deras hemöar tvångsevakuerats för ryska militäranläggningar, men det var dock först på våren 1943, som den stora överflyttningen började. Då började den ena fiskebåten efter den andra komma in till den svenska skärgården med estlandssvenskar, som under ofta mycket äventyrliga förhållanden lyc-

Man kan nog våga påstå, att denna folkförflyttning, trots de tragiska omständigheter som framtvingade densamma, försiggått under relativt lyckliga förhållanden, och om man ser till de nu skönjbara resultaten, verkar det också, som om de allra flesta av de hit överflyttade estlandssvenskarna ha kunnat aklimatiseras synnerligen väl i det rikssvenska samhället och där funnit sin relativt trygga bärning. Tack vare de med de svenska statsmakternas hjälp av kommittén genomförda stödåtgärderna ha de som så velat, kunnat här i landet fortsätta sin gamla verksamhet såsom utövare av jordbruk eller fiske, vilka ju voro huvudnäringarna i svenskestland. Folkskollärarna ha på ett hedersamt sätt kunnat inordnas i svenskt skolväsen. Och icke så få unga estlandssvenskar ha förhjälppts till att genomgå våra högre

Kyrkoherde
Ivar Pöhl:

GUD MED OSS — TROTS ALLT

Det var en av de sista septemberdagarna 1944 i Tallinns svenska S:t Mikaelsskyrka. Stämningen var allvarsmättad. Krigsfronten närmade sig huvudstaden och det var församlingens sista gudstjänst före uppbrottet och flykten till Sverige. Predikoämnet var: Gud med oss — trots allt. Predikanten försökte ge ett svar på den ständigt återkommande ångestfulla frågan under de skickelseidiga dagarna: Min Gud, min Gud, varför har Du övergivit mig?

I dag då det överväldigande flertalet av den estlandssvenska folkstammen är välanpassad i de nya levnadsförhållandena, har vi anledning att med tacksamhet besinna sanningen i löftesordet: Gud med oss. Lyckades vi icke finna en mening och ett tillfredsställande svar i vårt förtvivlade läge då, så gör vi det desto mera nu.

Kristus slutade sin jordevandring med en obesvarad fråga på korset och detta förde honom närmare oss än vanligt. Detta gjorde Honom till människa och tvingade Honom till en viljeanssträngning, koncentration och tro, utan villkor. Det yttre tvånget framtvungade ett *inre måste*.

När vi i dag besöker våra stamfränder så blir vi imponerade. Vi lägger märke till att egentligen ingen kapitulerat eller resignerat inför de yttre svårigheterna.

Lättjan var ett okänt begrepp i Estlands svenskbygd. Arbetsamheten och idogheten — ett av våra nationella särdrag — har kommit oss väl till pass när vi för tio år sedan voro tvungna att starta på nytt. Genom kärlek till förvärvsverksamheten har vi också skapat en arbetsetik som skänkt oss inre tillfredsställelse. Jämför vi i dag

utbildningsanstalter och vunnit anställning både i statens verk och enskilda företag av olika slag. — För åldringarna har ordnats ett särskilt estlandssvenskt hem, Kustbohemmet.

Med mycket få undantag ha våra estlandssvenska medborgare skött sig på ett utmärkt sätt, både i sitt arbete och i sin vandel, och de ha även på ett anmärkningsvärt pliktroget sätt fullgjort sina åtagna förpliktelser i form av lån och dyl. I beaktande av att samtliga fingo lämna all sin fasta och det mesta av sin lösa egendom i Estland och sålunda kommo hit med två tomma händer, måste det anses tyda både på arbetsamhet och gott ekonomiskt förstånd, att flertalet estlandssvenskar redan efter 8—10 års vistelse i Sverige kommit i ordnade ekonomiska förhållanden.

Det är numera ytterst sällan som man i presen hör talas om estlandssvenskarna och vad beror nu det på? Jo, givetvis sammanhänger det med den gamla satsen att "blott hälsan tiger still!" De sköta sin gärning lugnt och stilla, äro anspråkslösa och fridsamma och väcka ingen onödig uppmärksamhet. Och vidare — och det är särskilt betydelsefullt — de känna sig inte längre som främlingar, utan som svenskar i eget land. I varje fall den yngre generationen. Och om de

estlandssvenskarna med andra folkgrupper som ryckts loss från det fäderneärvda, så äro vi nu mera harmoniska än de andra. Visserligen ha våra yttre betingelser i många avseenden varit avundsvärda. Detta är viktigt, men dock icke avgörande. Jag vet att många som materiellt har det minst lika bra som vi, dock äro missanpassade och själsligt splittrade. De bär alltfortfarande på ett livbälte och äro känsliga för den minsta politiska vindkantring. De dagtingar med sitt samvete, de har förlorat perspektiven och lever en skentillvaro med ständigt packad kappsäck och själslig osäkerhetskänsla.

I Estlands svenskbygd sjöngo vi vid våra gudstjänster många pilgrimssånger, men även trosvisa psalmer. Vi saknade den lätta genren. Karaktäristiskt är ett uttalande av biskop Danell vid hans återkomst från Svenskbygden: "Jag träffade några 'glada' estlandssvenskar på en marknadsdag i Hapsal. Men, — de sjöngo psalmer."

Religionen i Estlands svenskbygd var icke enbart kunskap utan — och framförallt — insikt. Inför Historiens Herre voro vi alltid ödmjuka och saktmodiga. Vi hade ofta lärt känna sanningens ordet: vill du stå upprätt, så fall på knä! Denna auktoritetstro som aldrig låtit oss förväxla det gudomliga och det mänskliga gör oss själsligt harmoniska i de nya livsvillkoren. Gudstjänstbesökens antal och den enskilda andakten har icke minskat i våra estlandssvenska hem. Det är vår styrka och vår tillgång. Är Gud med oss, så är även en motgång en välsignelse.

gamla med ett visst vemod tänka tillbaka på sina forna boplatser på andra sidan havet, så är det ju inte så underligt. Men de se icke med bitterhet på sitt nya fosterland.

I det nuvarande Europa med sina miljoner av olyckliga landsflyktiga människor intar utan tvivel den till Sverige överflyttade estlandssvenska folkstammen en lycklig undantagsställning. Den har visserligen nödgats flytta hemifrån, men har ändå kommit "hem".

Vi rikssvenskar, som i olika avseenden ha haft att göra med denna förflytnings- och assimileringprocess, vi vill gärna uttala vår oförställda glädje över, att denna, givetvis icke för patienten smärtfria process, har gått så lyckligt, som den gjort. Detta har i hög grad berott på den goda vilja, som estlandssvenskarna själva hava visat, mången gång under svåra förhållanden. Därför har man all anledning att både hoppas och tro att framtiden för estlandssvenskarna skall innebära allt större möjligheter att i trygghet rota sig i den svenska moderjorden.

Liquid Curman

Då överflyttningstanken väcktes

Den "armada" av estlandssvenska fiskebåtar som för tio år sedan satte in mot Sveriges kuster kom visserligen som en följd av krigsförhållandena men utgjorde i själva verket ett led i en sedan flera år tillbaka planerad och tidigare i mindre skala pågående allmän emigration från Estlands svenskbygd till Sverige.

Varför ville svenskarna i Estland lämna sina urgamla boplatser, och när blev tanken på allmän överflyttning aktuell? I det följande skola endast några omständigheter framhållas som kunna belysa dessa frågor. Vissa generaliseringar äro här oundvikliga.

Den svenska folkstammen i Estland hade i synnerhet under 1920- och 1930-talen fått vidkännas en viss minskning genom utflyttningar. Naturligt nog var det Sverige som i första hand lockade utvandrarerna. Först i slutet av 1930-talet började man bland estlandssvenskarna inse att en fortgående emigration kunde få konsekvenser för stammens framtid. En del andra faktorer bidrogo också till att mången estlandssvensk började tvivla på möjligheten av stammens fortbestånd.

Svenskbygden låg ej längre geografiskt isolerad. De moderna kommunikationerna förmedlade ideligen nya kontakter och idéer även till svenskarna. Man fick bevittna hur esterna gingo framåt med stormsteg både på det andliga och det materiella området. Svenskbygden hade av olika orsaker ej lätt att följa med i denna utveckling. Många svenskar lockades därför att söka sin utkomst inom rent estniska områden. Visserligen hade även vi gått kulturellt framåt sedan den sexklassiga folkskolan blivit obligatorisk och sedan Birkas folkhögskola och de svenska läroverksavdelningarna i Hapsal tillkommit, men möjligheter till utkomst för dem som gått i Hapsal och även Birkas voro sannerligen ej ljusa. Några kunde väl placeras i svenskbygden, dvs om tillräcklig ekonomisk hjälp kom från Sverige. Man fick bevittna hur forna Birkas-elever i tiotal sökte sig över till Sverige för att där ta anställning inom jordbruk och hushåll och hapsalstudenterna hade förvisso fått söka sig till andra marker än fädernas, om utvecklingen förblivit ostörd. De skulle sannolikt inom en snar framtid ha förlorat kontakten med hembygden och problemen där. Med andra ord skulle — enligt pessimisterna — svenskbygden successivt ha berövats sina begåvningar allteftersom Birkas och Hapsal producerade nya årgångar.

Myndigheternas ändrade inställning till minoriteterna väckte också mycken oro. 1930-talets estniska politiker tycktes ha glömt de löften som minoriteterna tillförsäkrades av grundlagsriksdagen 1919, löften som också hölls under 1920-talet. Den hurrapatriotiska propaganda som präglade 1930-talets Estland rimmade illa med tidigare tillämpade liberala grundsatsar. För svenskarnas del betydde det t. ex. att skolpolitiken lades om i en ur svensk nationell synpunkt mindre för-

delaktig riktning, att traditionsrika ort- och gårdsnamn förbjödos och ersattes av nykonstruerade estniska och att möjligheterna att erhålla statsanställning kringskuros etc. Här bör dock framhållas att någon antagonism gentemot minoritetsgrupperna ej märktes från de breda folklagren. Förhållandet mellan ester och svenskar var i allmänhet mycket gott. Men statsmakternas ändrade hållning oroad; det var ej svårt att räkna ut vilka konsekvenser den nya politiken kunde få för vår framtid.

I detta sammanhang bör också påpekas att blandäktenskapen blevo allt talrikare, till stort bekymmer för de "renläriga". Till denna utveckling bidrogo många estlandssvenska flickor som föredrogo att gifta sig med rikssvenskar.

Allt detta lovade ej något gott för vår stams framtid. Skulle man verkligen låta sig uppslukas av den expanderande omgivningen? Varför inte hellre emigrera till Sverige och där smälta in i den svenska folkmassan? Sådana tankar voro ej främmande för estlandssvenskarna, innan allt elände med krig och krav på baser hade börjat. De omhuldades mest av de yngre årgångarna och måste sålunda tillmätas stor betydelse. Hade en överflyttningssaktion kommit i gång t. ex. under hösten 1938 förefaller det ej osannolikt att en stor del av svenskbygdens folk skulle ha brutit upp. Det bör dock framhållas att någon framställning om en allmän överflyttning till Sverige före krigsutbrottet 1939 veterligt ej framförts av estlandssvenska ledande män till svenska myndigheter. Det är också troligt att en sådan tanke ej skulle ha mött full förståelse i förkrigstidens Sverige. Visst är att estlandssvenskarna tänkte betydligt mera känslöbetonat än rikssvenskarna, när det gällde "svenskheten".

Stormaktskrigets utbrott och ryssarnas krav på basområden i Baltikum hösten 1939 förändrade radikalt estlandssvenskarnas läge. Utrymningen av våra centrala bosättningsområden Odensholm, Rågöarna och Nargö gjorde att den pyrande tanken på en allmän överflyttning till Sverige flammade upp. Fortfarande var inte fråga om en hundra procentig uppslutning, men det övervägande flertalet estlandssvenskar ledo sedan hösten 1939 av Sverigefeber. Balttyskarnas utflyttning till Tyskland stegrade estlandssvenskarnas ambition och förhoppningar. Sverige komme att handla på samma sätt som Tyskland sade man sig. Vad skulle de stackars människorna från de evakuerade områdena ta sig till i längden? Tills vidare fingo de givetvis ta in hos släktingar och stamfränder, men problemet måste lösas. Envisa rykten kunde också förtälja att en stor del av den återstående svenskbygden måste upplåtas åt ryssarna. Var skulle den estniska regeringen placera ca 7.000 estlandssvenskar? Det var utslutet att de skulle kunna placeras i närheten av varandra. Skulle svenskbygdens folk portioneras ut över hela landet, finge de personer nu rätt som siat om en snar undergång för vår stam. Kunde Sverige verkligen tillåta något sådant? Och estniska regeringen kunde väl ej ha någon glädje

av en massa "löst" folk som sprang hos myndigheterna och begärde hjälp? Representanter för vår minoritet voro ej heller sena att framföra sina allvarliga synpunkter till både svenska och estniska myndigheter. Dock förekom fortfarande delade meningar hos våra s. k. ledande män. Det är ej otroligt att denna splittring delvis bär skulden till att den riktning som ivrade för en överflyttning till Sverige ej vann något omedelbart gehör hos höga vederbörande i respektive länder. Och om endast de evakuerade områdenas invånare skulle överflyttas borde även de största optimisterna ha insett att förlusten av odensholmsborna, rågöborna och nargöborna skulle skapa oreparabla luckor i folkstammens numerär.

Ingenting hördes emellertid från Sverige om överflyttningen under den händelserika hösten 1939. Våren 1940 gick i ovisshetens tecken även om många jubeloptimister struntade i allt ordnat arbete och bokstavligen sutto på sina paket och väntade på de "vita skeppens" ankomst. Först sedan Estland i juni 1940 definitivt förlorat sin självbestämmanderätt och förutsättningarna för en allmän utflyttning betydligt försämrats tycktes något vara i görningen. Så småningom, strax före julen 1940 överflyttades som bekant 110 rågöbor. Tills vidare var detta det enda påtagliga resultatet

Tron på en snar lösning av överflyttningsfrågan förbleknade dock inte. Det kom tider av oro och förväntan. Hela vintern 1941 cirkulerade olika rykten av varierande sanningshalt. Man talade om stora överläggningar mellan svenska och ryska myndigheter rörande estlandssvenskarnas utresa. Snart skulle något hända. De som tidigare känt sig tvehågsna inför tanken på att lämna Estland övergåvo sin tvekan. En hel del skenäktenskap ingingos i hast och en och annan avyttrade sina ägodelar för en spottstyver. Men utbrottet av rysk-tyska kriget stoppade tills vidare alla spekulationer.

I och med den tyska ockupationen tändes emellertid hoppets gnista ånyo. Utvandringstanken var lika stark som förut, trots den tyska propagandans tal om den estlandssvenska folkstammens (läs *germanska!*) uppgift i Baltikum. Man reflekterade knappast en gång hur kriget skulle sluta och vad tyskarna eventuellt skulle kunna utträta för svenskarnas del. Naturligtvis fanns det även nu personer med helt andra åsikter, särskilt bland dem som ansågo sig vara tongivande.

Väntan blev emellertid lång. När under sommaren 1942 en hjälpsändning kom ifrån Sverige, av bl. a. jordbruksredskap, började nog många tvivla på att någon överflyttning överhuvud skulle komma till stånd. Det var i denna situation som en del estlandssvenskar tyckte att det kanske vore bäst att ta saken i egna händer och försöka rymma till Sverige. Några hade f. ö. gett sig i väg redan 1941. Riskerna ansågos dock vara mycket stora. Sommaren 1942 planerade några unga män på allvar att fly i båt. På hösten samma år gjordes ett försök, som emellertid stoppades av dålig väderlek.

Kallelse till årsmöte och estlandssvensk hembygd dag

Föreningen Svenska Odlingens Vänner håller årsmöte i samband med estlandssvensk hembygd dag söndagen den 16 aug. 1953 kl. 10.45 på Godtemplargården Tollare, Klinten.

DAGORDNING:

1. Godkännande av kallelse till årsmöte.
2. Val av mötesordförande och sekreterare.
3. Val av två justeringsmän.
4. Styrelse- och revisionsberättelse.
5. Beviljande av ansvarsfrihet.
6. Val av ordförande.
7. Val av två styrelseledamöter och en suppleant.
8. Val av två revisorer och två revisorssuppleanter.
9. Medlemsavgiften.
10. Övriga frågor.

Hembygd dagens program i övrigt fortsätter kl. 14.00.

BUSS avgår från Borgmästaregatan i Stockholm (linje 11) kl. 8.25, 10.05 och 11.40. Från Tollare kl. 12.10, 17.20, 19.00 och 20.40. Enkel biljett kr. 1:30, vid köp av rabathäften om 10 biljetter kr. 1:10 per resa.

M/F FLORA avgår från Nybroplan kl. 9.30 och 13.00 till Tollare brygga. Restid c:a 45 minuter. Återfärd lämpligen med buss. Pris för enkel båtresa kr. 2:—.

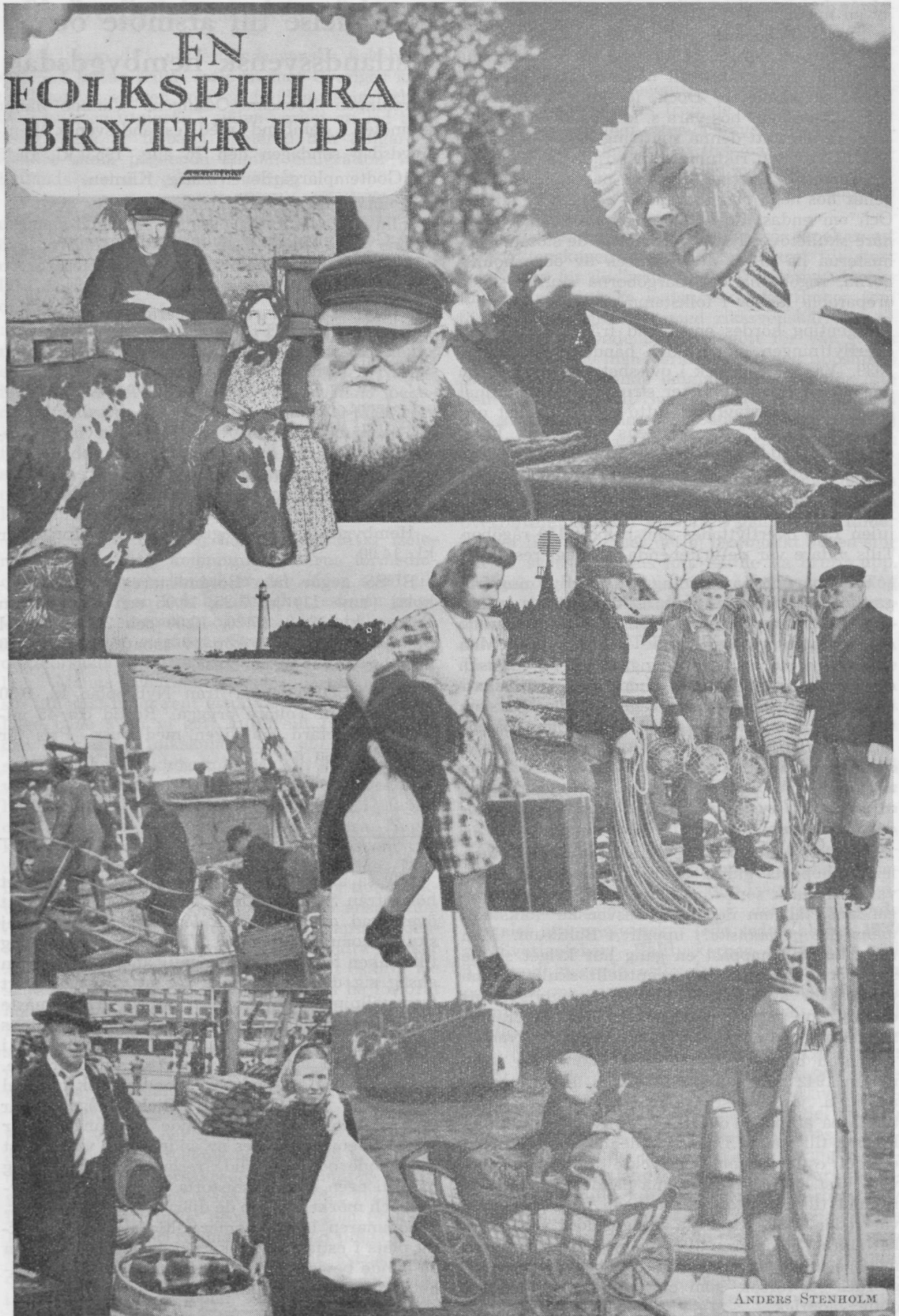
Lunch- och konditoriservering.

Alla hjärtligt välkomna.

När så år 1943 inträdde och fortfarande inget hörts från Sverige eller Berlin var man allmänt övertygad om att någon legal överflyttning ej skulle komma till stånd. Tyskarnas inställning till tanken föreföll mera negativ än någonsin. Man ansåg sig dock ha belägg för att Sverige gjort framställningar om vår sak i Berlin. Alltså måste vi väl vara välkomna till Sverige! Lite varstans började man plocka fram gamla sjökort och i största hemlighet se sig om efter motorbränsle. Den första båten med en estlandssvensk ombord kom i väg från Dyrhamn i Rickul några dagar före påsken 1943. Det dröjde ej många dagar förrän exemplet följdes av andra. Det var ytterst spännande och farofyllda resor och varje båtlag har sin egen äventyrshistoria att berätta. Östersjön och mörkret blevo de djärvas bundsförvanter.

Sommaren 1943 kommer alltid att inta en viktig plats i estlandssvenskarnas historia. Vad som då hände bevisar än en gång att strävan efter frihet övervinner fruktan.

Elmar Nyman.



ANDERS STENHOLM

Major

Carl Mothander:

FÖR TIO ÅR SEN

EN ÅTERBLICK PÅ DET FÖRGÅNGNA



Det är nu på tionde året, sedan estlandssvenskarna på allvar började bryta upp från sina månghundraåriga boningsplatser för att i det gamla moderlandet söka en tillflykt undan krig och ockupation. Någon uttömmande skildring av detta livsviktiga skede i stammens liv har ännu ej sett dagens ljus. Åren gå och minnena förblekna, de av oss vilka

som mognade människor medupplevde de farofyllda åren börja gå bort och för den unga generationen kvarblir blott ett bleknat barnomsminne. Snart nog har det stora äventyret blivit en sägen för att kanske alldeles dunsta bort och glömmas som en gårdagens morgondimma. Det vore därför önskvärt att någon av stammens unga generation, helst någon som ägnat sig åt de historiska disciplinerna och blivit förtrogen med forskningens vanskligheter, ville ta saken i sin hand och kanske göra "det äventyrliga spelet om estlandssvenskarna" till föremål för en akademisk avhandling. Ännu leva de som ha att berätta om sina egna upplevelser, men snart nog är det bara "papper" kvar som tala. Och dessa är, tror jag, få, och ha ej så mycket av levande öden att berätta. Den bild som enbart papper kunna ge av det stora skeendet blir nog ganska mager, vissa stycken missvisande.

Från svensk officiell sida har knappast något annat publicerats än den ämbetsberättelse, som "Kommittén för estlandssvenskarna" 1950 avgav i samband med sin upplösning efter fullbordat värv. Men mer än en medelsredovisning avses den väl knappast att vara. De antydningar om en historik över utvandringens gestaltning, som den lilla skriften ger, äro alltför knapphändiga och vaga för att ge en levande, någotsånär förståelig bild.

I min bok "Svenska Kungens Vita Skepp", som utkom 1949 har jag sökt återge min egen roll i händelserna. Jag har där inskränkt mig till att skildra huvudsakligen blott vad jag personligen upplevt, kompletterat med förstahandsmeddelanden av mig personligen väl kända, omdömesgilla och trovärdiga människor. Skildringens värde ligger till stor del däri, att den återger omständigheter och tilldragelser, som belysa utvandringens upprinnelse och gestaltningen av vad man kunde kalla "islossningen", de s. k. sjuktransporterna.

Dessa sjuktransporter med "Vita Odin", den gamla sägnens väntade Vita Skepp medförde ju åtskilliga sjuka och ensamstående åldringar men ännu flera friska. Förhållandena lågo så till politiskt, att utvandringens första etapp måste gestaltas på så sätt, att den utåt kunde gälla som ett rent humanitärt företag utan prägel av "utvandring", vilket den tyska regeringen på det bestämdaste motsatte sig. Hur dessa sjuktransporter — denna islossning — kunde komma i gång under aktiv medverkan av de tyska ockupationsmyndigheterna i Estland, torde knappast kunna framgå av några "papper", som en gång i tiden kunde tänkas bli framlagda från svensk sida. Ty initiativet var i det stora hela mitt eget och togs utan medverkan av den svenska diplomatien. Genom de hemliga förhandlingar jag som privatperson förde i Berlin och Baltikum sommaren 1943 tog tanken på en allmän estlandssvensk utvandring form, och först då jag på hösten återvände till Stockholm med generalkommissarie Lietzmanns förslag till sjuktransporterna, kopplades de svenska myndigheterna in och jag erhöll generell fullmakt att efter eget bedömande samarbeta med varje ifrågakommande tysk myndighet för gestaltandet av företaget.

Det absoluta villkoret från tyskt håll för att transporter skulle kunna sättas igång var att en *total utvandring* under inga förhållanden fick diskuteras under de resor jag gjorde för att informera befolkningen i svenskbygderna. Själv hade jag generalkommissarie Lietzmanns hand och ord på att vad på honom ankom ingen estlandssvensk skulle bli lämnad i sticket om så olyckligt skulle bli, att tyskarna måste utrymma Estland. Ett annat absolut villkor för ockupationsmyndigheternas medverkan var, att jag personligen garanterade, att flykten i småbåtar upphörde under den tid transporter förbereddes. Nu, tio år senare, kanske man kan förstå hur ytterligt svar min uppgift var. Hela befolkningen brann av längtan efter säkerhet i Sverige, och på de möten jag höll med befolkningen i orterna var städse den första frågan: När få vi komma till Sverige. På ett ställe ställde en av lärarna till ett formligt hysteriskt uppträd genom att börja skrika: Vi vill inte ha några sjuktransporter, vi vill utvandra till Sverige! — Vid det tillfället hängde allt på ett hår: Hade det inte lyckats mig att lugna stämningen och få en försäkran att den illegala flykten skulle upphöra tills folket finge se att transporter verkligen kommo i gång, så hade jag troligen blivit hemskickad av tyskarna och de hemliga makternas strävan att trots tyska riksstämningens bestämda veto få en maskerad övertransport till stånd, måst uppgivas. Att det varit en smal sak för kommenderande amiralen Burchard att med sina maktmedel förhindra flykten i småbåtar torde väl ingen som någorlunda kände till

tyskarnas resurser kunna betvivla. Att ditintills åtskilliga småbåtar lyckats ge sig i väg, berodde helt enkelt på den varmhjärtade amiralens underlåtenhet att efterkomma order från Berlin att utan vidare låta skjuta varje flyktingsbåt i sank.

Det faller utom ramen för denna lilla minnes-skiss att ingå på en bredare skildring. Den som har intresse att få veta mera om "det hemliga spelet" kan ju taga del av min bok.

Min bekantskap med estlandssvenskarna går tillbaka till Estlands frihetskrig 1919. Där sammanträffade jag första gången med de båda estlandssvenskar, som mer än några andra bidragit till att gestalta stammens öden under den estniska frihetens tvenne årtionden: Folkhövdingen Hans Pöhl och hans närmaste medarbetare: Nils Blees. Kanske komma Estlands svenskar någon gång då de fullständigt vuxit sig in här i Sverige, och minna av den grå kusten i öster börja blekna, att gripas av en önskan att upprätta något slags minnenas tempelgård till fädrens ära. I så



— HANS PÖHL —

fall — och jag tror nog att den tiden kommer — ha dessa båda män sin givna plats häri. Det är nu över 20 år sedan Hans Pöhl gick bort, och för den generation som börjat mogna här i Sverige, är han väl ej mer än ett namn ur det förgångna — om ens det. Och dock var det den mannen som i den estniska frihetens gryning lyckades statsrättsligt forma sitt folk till en i republikens statsförfattning garanterad nationell minoritet och under dess första årtionde leda stammens utveckling till fullt medvetande om dess nationella egenart. Hans inflytande i riksdagen gick vida utöver representantens för en liten 7000-hövdad minoritets. Jag har hört ledarna av Estlands övriga minoriteter öppet medge Hans Pöhls utomordentliga betydelse även för övriga folkgrupper genom hans arbete på minoritetsinstitutionens gestaltande i Estlands grundlag. Hans obestridda inflytande inom sin stam genom intelligens, klokhets, rättvisa och människokänedom gjorde honom till den som samlade alla krafter mot det stora målet: att andligen och materiellt stärka stammens livsduglighet. När han plötsligt gick bort brast detta band och i brist på en av alla erkänd auktoritet råkade enigheten i upplösning, och kunde sedan aldrig bli vad den varit under Hans Pöhls ledning.

Nils Blees blev med tiden en av de bästa och trofastaste vänner jag haft i livet. Genom min vänskap med honom hölls jag förtrogen med estlandssvenskarnas livsproblem under de år jag

var fast bosatt i Estland — 1928—1940. Särskilt under de senare år, då inrikesminister Kaarel Eenpalu — förut Karl Einbund — som företrädare för en stark estnisk nationalism bemödade sig att inskränka de nationella minoriteternas i grundlagen garanterade rättigheter, fick jag genom min vänskap med den estlandssvenske folksekreteraren en god inblick i intrigerna bakom kulisserna. Därvid blev det mig klart, vilken stor politisk tillgång stammen hade i Nils Blees genom det stora förtroende denne åtnjöt hos statspresidenten Päts. Att Eenpalus försök att komma även den svenska stammen till livs ofta misslyckades, berodde just på Nils Blees förmåga att uppbåda statschefen mot den mäktige inrikesministern.

Särskilt minns jag en gång då det gällde vara eller icke vara för en av de små svenska skolorna inom ett distrikt med starkt blandad svensk och estnisk befolkning. Eenpalu ville indraga den svenska skolan, därvid stödande sig på den nya folkräkning, som i praktiken visade den svenska minoriteten betydlig mannamån. Nationalitetsbeteckningen i det obligatoriska inrikespasset tillkom ofta med synbar avsikt att officiellt reducera stammen. Nils Blees hade fört en enveten kamp för skolans bibehållande, men förgäves. Då vände han sig privatim till statschefen, som under samtalets gång yttrade en önskan att få veta hur någon med landets förhållanden väl förtrogen rikssvensk såg på problemet. Följden blev att jag fick en uppmaning att i Blees sällskap göra ett besök i presidentens privatbostad i finska legationshusets flygel uppe på Revals Domberg. Efter ett ingående samtal sade sig statschefen ha hört nog: skolan räddades.

Nils Blees var född till diplomat. Klartänkt. Väl förtrogen med statslivet, stor kännare av människonaturen och livets mångahanda problem, osjälvisk och rätträdig förstod han den svåra konsten att tålmodigt bida sin tid, men då handla med kraft, beslutsamhet och smidighet.

Nils Blees gav medvetet sitt liv för sitt land och folk. Hans energiska arbete i hemlighet för åstadkommande av en estlandssvenskarnas massansökan om inresetillstånd till Sverige hade snart ådragit honom misstankar från den ryska politiska polisens sida. Flera gånger hade han varit i förhör, men så länge tyska legationen ännu var kvar i Reval för ordnandet av den estnisk-tyska egendomsclearingen, skred ryska polisen ej gärna till anhållande av rent politiska skäl. Med andra omgången av den tysk-baltiska utvandringen följde hans hustru, och själv hade han då kunnat följa med. Men han avvisade envist alla övertalningsförsök och svarade blott: min plats är här så länge, jag har utsikt att göra något för mitt folk.

Då vi i det sista avskedets ögonblick räckte varandra handen, såg jag i hans ögon att han visste sitt öde. Och minnet av den blicken gjorde, att då jag själv äntligen lyckades komma iväg något av dåligt samvete störde glädjen att själv vara räddad.

När jag i början av februari 1942 åter kom tillbaka till Estland som medlem av vårt Utrikesdepartementets studiedelegation, erfor jag att Nils Blees inte misstagit sig. Han var en av de 300 estlandssvenskar som gått förlorade i den första ryska stormvågen. Måste detta ske, frågade jag mig. Då budet kom att tyskarna hösten 1939 hos statspresidenten Päts ansökt om den tysk-baltiska stammens utresa, synes utrikespolitiskt stora utsikter ha bestått att en liknande svensk anhållan om estlandssvenskarnas överförande till Sverige icke hade stött på oöverbinnerliga svårigheter. Men ingen ansökan kom från Sverige. Åtskilliga dagar sutto estlandssvenskarna redo på sina packade koffertar och väntade på budet från Sverige. Men Sverige teg. Orsaken har aldrig bekantgjorts.



— NILS BLEES —

Jag nämnde tanken på en minnenas tempelgård. Åtskilliga estlandssvenskar, har jag känt, som där haft sin givna plats. Särskilt naturligtvis under de sista åren då livet ställde stora krav på människorna. Flera exempel på storartad plikttröhet in i det sista visades bl. a. av estlandssvenska lärare. Fast jag gjorde ju också iakttagelser som jag beslöt att glömma. Ett ungt par som jag gärna skulle se finge sin plats i minnenas tempelgård är det unga par som under den tyska ockupationen åter satte den skövlade Birkasskolan i gång. När jag på min första rundresa i bygderna kom dit, möttes jag av en vemodigt rörande bild. Vilken hänförelse för uppgiften, vilken kärlek till det unga släktet måste dessa båda — rektorn och husmodern — ej ha varit mäktiga för att ge sig i kast med en så till synes hopplös uppgift. Fattigt, slitet, eländigt och improviserat såg det ju ut — den där var i alla fall den gamla Birkasskolan åter i verksamhet. Jag undersökte i grunden skolans resurser och kan inte ens i dag begripa hur det var möjligt att hålla företaget samman. Ännu ett par gånger kom jag dit, och jag tackar än en gång det unga paret för den gästfrihet som visades mig.

Avsikten med dessa små snabbskisser är huvudsakligen att ge stammens unga en maning att inte låta det förgångnas öden råka i glömska. Livet här i Sverige bjuder visserligen mycket gott som hembygden vid Estlands kust saknade, men där fanns också höga värden som man förgäves söker i våra dagars Sverige. Jag skulle också önska att Estlands svenskar, som levat sig så väl in här i landet, åtminstone till namnet kände de tyska män som riskerat mycket — kanske livet — för att bakom ryggen på regeringen i Berlin möjliggöra

Uppbrott

*Mörk ruvade rymden över landen
stålkall välvdes himlens hjälm över havet
skräcken och ångesten vräktes skyhögt
aldrig hade nöden trampat så hänsynslöst som då.*

*Men därborta där blicken stäcktes
där himlens valv fann fäste
anade vi soliga berg och skogar
leende stränders ro.*

I vårens stormar bröto vi upp med beckade farkoster

*lämnande milsvida vita sandstränder
bogspröten rände in i den röda aftonsolen
mörkt skummande slöts vattnet bakom kölen.*

*I storm och dimma sågo vi dem sjunka
stranden, åkern, skogen, jorden — vår jord
hundarna ylade, boskapen råmade på gårderna
detta är sista minnet av våra hem.*

*Vi seglade i vårens stormpiskade nätter
vi rodde över sommarens nattbleka hav
vi bröto genom höstens becksvarta sjöar
till ett vänligt land där skräckens klor lossnade.*

*Ett decennium har förgått sedan uppbrottet
här bär jorden rikare skördar för oss
våra barn födas och växa utan ångest
men minnet av våra byar strålar i grönska och sol.*

E. L.

en utflyttning under ordnade former och ockupationsmyndigheternas direkta medverkan: Främst Dr Bruno Kleist, ministerialdirigent i Östministerium (hans familj lever i Sverige) och Dr Sandberger, S. D.-chef i Estland, men även Dr Windecker, envoyé i Auswärtiges Amt, amiral Burchard och generalkommissarie Lietzmann. Utan deras medverkan hade en mycket stor del av estlandssvenskarna aldrig kommit över till Sverige, och de svenska myndigheterna aldrig fått tillfälle att taga sig an invandrarna.

Lever jag själv vid den tid då en framtida estlandssvensk doktorand börjar gräva fram i det förgångna, så har jag en hel del bidrag att ge från åren i Estland.

På Sabbatsberg och annorstädes

Små hågkomster

Så stod vi då på Skeppsbron, och det var morgonen den 5 maj 1943. Vi var framme. Färden från Estland och hit hade varit både omväxlande och rolig. Ni förstår: fyra rikullbor i båten — då måste det bli roligt. (Vi tre österbybor var med mera som barlast.)

Vi blev mottagna av kammarherre Dickson och en dam, som för tillfället såg begrundande ut. Det var fru Westberg, men hon anade väl inte, hur mycket hon hädanefter skulle få syssla med estlandssvenskar.

Gottfrid var frimodig och talför som vanligt. Jag för min del tyckte det var litet snöpligt, att vi inte på egen hand klarat oss ända fram utan blivit "omhändertagna" som sju små värnlösa. Jag hade god lust att sticka mig undan, men ö. k. Ohlsson plockade fram oss en i sänder och trummade ilsket på sin skrivmaskin. NÖDFALLSVISERING stod det överst på hans papper. Det papperet fick vi och några små färggranna restaurangkort därtill. Därefter stoppade fru W. oss i bil, for upp i stan med oss och avlämnade oss i Johanneshuset.

Det var litet ovan att tänka sig: här satt vi mitt i den staden Stockholm, och runt omkring oss var allt bara Sverige. Det var en vacker vårdag, och rikssvenska fåglar sjöng i träden på Sabbatsbergs gård.

*

Vi var ingalunda de första estlandssvenska flyktingarna. Elmar Nyman hade gett sig i väg i den första flyktingbåten och satt nu och provsvalt på egen hand i Finland. Bröderna Zeisig och Seman från Enby hade passat på att nå Stockholm, medan vi satt i häkte i Åbo, men polisen hade låst in dem på Kungsholmen. De blev glada, då de släpptes och fick syn på oss grannbybor.

Samma kväll stormade Berggrenarna in i Johanneshuset, och den 12:e kom rälbypojkarna stilla och försynt.

Vi gjorde oss snabbt hemmastadda. En av oss köpte sig omgående en snygg vit studentmössa, vi upptäckte handelsvägen till Epa och lärde oss titta vänster-höger-vänster i gatukorsningarna (för gengasbilarnas och vänstertrafikens skull). En tekniskt begåvad yngling fann, att tyska slantar passade förträffligt till svenska automater, och han blev sålunda den ende, som någonsin lyckades växla fem tyska pfennig i svensk valuta. Som ett tecken på snabb anpassning kan man också nämna, att en av oss omedelbart lade bort sin hemdialekt, förde samtal med de andra på klingande rikssvenska med rätt tonfall och allt, och gjorde affärer i "spänn".

Utänför socialstyrelsen stötte vi en dag oväntat ihop med Manfred Vesterblom. "Pojke!" sa han, och man riktigt hörde utropstecknet. Han är annars inte den, som känner sig överraskad i onödan. Bolsjevikvintern 41 gick han på isen över Finska viken, och under senare år har han sällat

sig till den mängd estlandssvenskar, som ränner omkring överallt på jordklotet.

Tyskarna i Estland företog sig ingenting effektivt för att stoppa flyktingförsöken. Inga repressalier emot kvarblivna anhöriga. Vi å vår sida hade order att sitta så obemärkta som möjligt på Sabbatsberg. Tidningarna teg. Båtlagen droppade in.



"SABBATSBACK."

Den 19 maj kom fem Hullo-pojkar jämte polisen på ön, fyra dagar senare sju Sviby-pojkar och följande dag en båt från Borrby med fem. Den 25:e kom den första flyktingfamiljen, Ahlberg från Rikull, jämte 13 män, och sedan blev det allt vanligare att kvinnor följde med i flyktingbåtarna.

Helt legalt och öppet anlände en s. k. sjuktransport på 43 personer den 22 maj. Vi flyktingar stoppades då tillfälligt undan i ett annat hus för att inte väcka uppmärksamhet. Officiellt fanns vi ju inte. Men ryktet vandrade bland här bosatta estlandssvenskar, och hade vi besöksförbud, så samlades en skara i Vasaparken bakom staketet.

Det blev bråda dagar. Titt och tätt kom från polisen meddelande om nya grupper att möta, hämta. Alltid lika spännande att se vilka det var. Den vackra söndagen 30 maj t. ex. kom 3 båtlag från Rikull och den första gruppen från Rågö. 7 juni kom hela 11 lag från Ormsö. Johanneshuset svämmade över. Nya förläggningar måste öppnas runt om i stan. Vid denna tid var mottagandet ännu inte organiserat, då grupperna oanmälda trillade in. Mycket skulle improviseras. Men roligt var det. Bland de nyanlända fanns en hel del organisationsvant folk, kommunalsekreterare, lärare och andra pappersmänniskor och så var ju allesamman arbetsdugliga och lättplacerade.

Proceduren var denna: polisen — förläggningen — läkarundersökningen — skärmbildningen — polyfoto — socialstyrelsen — kristidsnämnden — arbetsförmedlingen — järnvägsstationen. Men det blev ofta komplikationer. Polisen var tvungen att skriva en lång epistel om varje aldrig så rättfärdig människa; och ibland behövdes tolk (som då en dam som enda språkfärdighet räckte fram ett intyg att hon hade ett fördelaktigt utseende och behärskade svenska språket). I små grupper på

bestämt klockslag, inte för tidigt och alldeles icke för sent ville polisen ha dem till Bergsgatan. Så ock de andra myndigheterna. Men de ordningsvana husmödrarna på Stureby eller Folkungagatan förvånade sig över att man inte bättre kunde passa måltiderna.

Minns ni den lilla tråkossen med två glasrör i, som man skulle fylla första kvällen? Nästa dag tågade man med dem till Vasag. 13. Det gick i regel bra. Något värre var blodprovet, som bragte mången ung vikingaättling att blekna. Mest ödesdiger var ändå den kittlande vaddtussen i halsen. Den kunde för åtskilliga veckor få en frisk man att försmäkta bakom dubbla glas på epidemisjukhuset — som bacillbärare.

Socialstyrelsen skulle ge var och en ett främlingspass. Men det var en jämmerlig trängsel i lokalen jämt, och jämmerligt långsamt gick det. Det blev bättre, sedan Slät hunnit bli inarbetad där. Den pojken hade medfödda anlag att ta damerna på socialstyrelsen, tror jag, för det gick bättre dag för dag, och till slut kom han släpande med hela väskan full av röda främlingspass: bara att fylla i. Ransoneringskortet var då ett betydligt krångligare kapitel.

När så allt annat var färdigt, begav man sig till dir. Bergholtz. Han anvisade pojkarna arbetsplatser i länet och försökte också få flickorna bort ifrån Stockholm. Pojkarna for, men att flytta flickor från Stockholm är ju att arbeta emot en naturlag. Det går helt enkelt inte. Med pojkarna blev det också trassel ibland: de kom tillbaka. Sändes de iväg på måndan, så var de tillbaka före lördan. Det var riktigt oroande. Var det något fel på våra pojkar? Orkade de inte med den svenska arbetstakten? De berättade om usel lön, dålig inkvartering och kränkande behandling. I vår hembygd hade husbonden och drängen varit likvärdiga människor, här var det klasskillnad. Förmodligen var de bättre platserna inte heller lediga så här års. Och så fanns det väl arbetsgivare, som försökte utnyttja dessa oorganiserade nykomlingar eller som helt enkelt inte ansåg dem fullvärdiga. "Dom där estlandssvenskarna är dom mycket efterblivna?" frågade en tveksam jordbrukare i telefon. Vågar man ta såna till gården? — Med ett litet leende iakttar man, hur rikssvensken gärna ser något ner på finländaren, denne på estländaren och han i sin tur på ryssen. Högst på fåfångans rangstege i denna serie står den effektive yankeen. Det är något att dra på mun åt nu, men det var en bitter realitet, då "utläningen" med "främlingspass" i fickan försökte komma sig till bostad eller arbete. Hade vi inte haft Kommitténs inflytande att tillgå, skulle vi fått det betydligt svårare att krångla oss in i detta samhälle. (Så var det för flyktlingarna under förra världskriget.) "Kometen, Tunnelgatan" — som det ibland stod på breven — och "Sabbatsback" blev de fasta punkterna i en rörig tillvaro. Där kunde man klara upp det mesta.

*

De första båtlagen från Odensholm kom 8 juni. Så följde återigen ormsö-, rikull- och nucköbor

i gles ström. Ett lag från Kärrslätt var det första att ro över Finska viken. 18 juli kom fyra grupper från Vippal. Man byggde nu båtar i smyg, och i brist på motor seglade eller rodde man över till Finland. Man visste, att det gick; vackert väder och välvilligt blundande kustbevakning gynnade företaget. 28 juli kom Hambergs stora båt från Ormsö med hela 49 personer ombord. De placerades på Rosenlunds ålderdomshem.

Denna dag blev en märkesdag också i Johanneshuset: det var den dagen vi fick pölsa. Pölsan måtte ha varit av äldre datum, för den förorsakade en övermåttan häftig diarré. Aldrig har så många haft så bråttom på detta ålderdomshem som då! Och platserna var få. Läran om kampen för tillvaron har sällan stått så tydlig för mig, som då Johanneshuset fick pölsa.

Annars var det få förlustelser i förläggningen. Men utanför portarna låg staden och lockade. Det gick att krångla sig in efter 10 på kvällen. Det är också bevisat, att det höga järnstaketet mot Vasaparken inte är fullkomligt oöverstigligt. En dag hade en nykommen rälbypojke smitit tillsammans med några äldre till Filadelfia men gått vilse på S:t Eriksplan. Han hade dock vett nog att gå till en polis. "Vart ska du då?" "Königsberg", svarade pojken. Polisen följde honom hem.

"Jag har fått löss", sa någon. "Jag har fått löss!" sa en annan. Tydligen var det någon, som delade med sig av sitt överflöd. Samhället var i uppenbar fara, och några personer av stort medborgerligt förtroende utsågs att lokalisera smittokällan. En vacker sommarsöndag bröt det stora lusakriget ut. Samtliga huvuden i huset sänktes i demokratisk endräkt och genomsöktes. Och kommissionen gjorde sin sak så grundligt, att jag för min del efter detta aldrig behövt "liskas". — Men de som sedermera kom med sjuktransport fördes omedelbart till cyanväteanstalten, där moder Svea välkomnade dem med två fulla nävar lussmörja.

*

Flyktningströmmen fortsatte. Östersjön var sommarblid, och mången jämmerlig farkost skvalpade utan missöden fram över dess yta. Den kunde också överraska med storm, men ännu hade ingen båt gått under.

I slutet av augusti anlände den första gruppen från Runö, revalbor kom lite då och då, men först i oktober kom de första båtarna från Nargö. Den 12 nov. hade inalles 100 grupper räknats in. Ett stort antal båtar lämnade Estland under hösten, men bilden dystrar till. Sommarens vackra väder är slut. Storm och motgångar. I slutet på november blev en båt borta. "Odin" gjorde tre resor men stannade sedan. Småbåtarna fortsatte som förut, men då året 1943 gick till ända, hade bara 1.700 nått Sverige, det stora flertalet var kvar. Det var flyktbåtarna genom hela vintern, båtarna som härifrån for att hämta folk, och "Juhan", som tillsammans slutförde överflyttningen.

Den historien skall skrivas. Det här är bara några anteckningar från den hoppfulla sommaren 43, då det såg lovande ut. *Viktor Aman*

Ett viktigt bidrag till baltisk historia

Alvin Isberg från Klottarp, Nuckö, har den 19 maj 1953 i Lund disputerat för filosofie doktorsgraden över ämnet "Karl XI och den livländska adeln 1684—1695". Dr Isberg som är född 1918, avlade studentexamen vid Svenska Gymnasiet i Hapsal och inskrevs vid Lunds universitet år 1944. Doktorsavhandlingen, som är den första som vederligt framlagts av en estlandssvensk inom det filosofiska ämnesområdet, kommenteras för Kustbon av förre estnische riksantikvarien Dr. phil. A. Soom.



— Fil. dr Alvin Isberg —

Reduktionens genomförande i Livland har hittills betraktats som ett av huvudproblemen i baltisk historia under 1600-talet. Den sociala omvälvningen som under denna tid ägde rum i Baltikum och varigenom adeln därstädes skulle ha bragts till tiggarestaven, har ägnats onödigt stor uppmärksamhet av baltiska historieskribare. Den genom denna omvälvning förorsakade konflikten mellan Karl XI och den livländska adeln, utmynnade i en stor politisk rättegång mot Johann Reinhold Patkull och några andra adelsmän i ledande position, vilket i sin tur ledde till upplösningen av det livländska ridderskapets ständs- och självstyrelseorgan. Trots att dessa händelser ligga så långt tillbaka i tiden ha till olika nationella grupper hörande historiker hittills ej kunnat enas i en fullt objektiv bedömning av dessa dramatiska händelser.

Den estniska historikern J. Vasar var den första som genom en grundlig källstudie objektivt klarlade konfliktens orsaker och förhistoria. I sin avhandling "Die grosse livländische Güterreduktion. Die Entstehung des Konflikts zwischen Karl XI und der livländischen Ritter- und Landschaft 1678—1684" (Dorpat 1931) redovisar han kungens och den livländska adelns motsatta synpunkter i reduktionsfrågan. Han visar, att kungen till en början inte hade några politiska avsikter med sina åtgärder mot adeln. Han ansåg att reduktionen var en nödvändighet — man behövde medel till att bygga upp det svenska försvaret. Först sedan den livländska adeln uppgivit alla möjligheter till en överenskommelse och i sin desperation vid åtskilliga tillfällen häftigt polemiserat mot den svenska riksdagens beslut av år 1680, blev detta orsak nog för konungen att gå hårdhänt fram. Men Vasars arbete går ej så långt

fram i tiden. Han berör ej heller reduktionen av de så kallade medbragta godsens, som varit publika före den svenska tiden. Det var egentligen denna reduktion som förorsakade panikstämningen bland den livländska adeln. Vasar fick alltså inte tillfälle att utsträcka sina forskningar även till det senare mera dramatiska händelserika skedet av reduktionen.

Den estlandssvenske historikern Alvin Isberg har valt detta intressanta skede för sin doktorsavhandling. Hans arbete kan dock knappast kallas för en fortsättning av Vasars arbete, ty själva reduktionen spelar i hans bok en underordnad roll. Ehuru han ger en utförlig översikt över reduktionens utveckling intill år 1688 tjänar den dock mera som en nödvändig bakgrund. Han kallar sin avhandling "Karl XI och den livländska adeln 1684—1695" (Lund 1953). Scenen domineras av två huvudfigurer — generalguvernören Jakob Johan Hastfer (1686—95) och den livländska oppositionens ledare, Johan Reinhold Patkull. Om Hastfers roll, den kraftfulla och skicklige representanten för det karolinska enväldet på platsen, ges här en uttömmande och levande bild. Själv medlem av den baltiska adeln kände han väl sina medbröders tankegång och kunde därför i rätt tid företaga alla nödvändiga motdrag. Vid sidan av den av balt-tyska historiker svartmålad generalguvernören uppträder på dennes sida en annan baltisk adelsman, Mannrichter Gustav von Lode, som av sina dåtida ständsbröder betraktades som en förrädare och som omsorgsfullt förbigåtts av de senare balttyska historikerna. Lode fungerade sedan 1688 som reduktionsdeputationens rådgivare i estländska och livländska gods- och privilegiefrågor. I svenska riksarkivet förvaras ett stort antal av hans promemorior vari han påstår att de s. k. allodialgodsen i Baltikum aldrig funnits och att alla gods voro förlänningar, varför kungen och kronan ägde full dispositionsrätt över dem.

Då det livländska ridderskapet oavsett arrendeförmånerna (det s. k. perpetulle arrendet med tertialens eftergift) till godsens förra ägare ej var villig att göra några som helst medgivanden i reduktionsfrågan, vilket Karl XI i början hade hoppats, utfördes reduktionen av de medbragta godsens utan att den livländska lantdagen rådfrågades. Adeln kämpade dock vidare. Deras enda medel i kampen voro de privilegier som de fått av olika härskare. I den förtvivlade striden behövde de en stark ledare, som även var insatt i de invecklade privilegiefrågorna. En sådan man trodde de sig finna i Patkull, som i sin person förenade en stark och hänsynslös personlighet och god juridisk bildning.

Det kan knappast anses för troligt att Patkull redan 1690 var medveten om att han skulle bli den livländska adelns nya ledare och den som skulle komma att uppta kampen mot Karl XI, vilket Isberg anser. Först 1692 stod han i händelsernas centrum och på höjden av sin makt. På adelskonventet i Venden i mars samma år förelade han det livländska ridderskapet en starkt

överdriven rapport över omfattningen av sin verksamhet i Stockholm som deras deputerade. Genom den lyckades det honom att få adeln med till en fortsatt kamp för sina fri- och rättigheter. Som slutmål hade Patkull en långtgående självstyrelse i Livland. Men efter adelns sammankomst ändrade han texten till sin berättelse genom att infoga ett nytt avsnitt, som gjorde hela ridderskapet ansvarigt för aktionen, en metod som vittnar om stor förslagenhet och hänsynslöshet. Patkulls dominerande roll var dock kortvarig. 1694 tillsattes i Stockholm en stor politisk domstol, som skulle undersöka hans och hans medbrottslingars högförrädiska och majestätsbrottsliga verksamhet. Om rättegången får vi i Isbergs bok en mycket grundlig och klar bild. Som vi vet dömdes Patkull till döden, men undkom genom att fly. Först mer än tio år senare fingo svenska myndigheter tag i honom och läto avrätta honom. Som direkt följd av rättegången mot Patkull likviderades 1695 den livländska adelns självstyrelse. Svensk lag och svenska institutioner skulle hädanefter gälla i Livland. Därmed hann man dock ej långt, ty det nordiska kriget bröt snart ut och utplånade såväl reduktionens frukter som en del liberala inrättningar.

Isbergs arbete har ett stort värde ej bara därigenom, att han med flit och stort intresse genomarbetat och objektivt behandlat det omfångsrika materialet i riksarkivet angående reduktionen och Patkull, utan även därigenom, att det fyller en viktig lucka i Estlands och Lettlands historia, där man hittills enbart opererat med halvsanningar och gissningar. *A. Soom*

Gideon Danell

åttio år



Den 21 augusti fyller rektor Gideon Danell åttio år. Vi har redan vid tidigare tillfällen haft anledning att i Kustbons spalter tala om denne estlandssvenskarnas vän, om hans gärning som vetenskapsman och pedagog. Han har med ett stort, av vänskap och förståelse fyllt intresse ägnat sig åt vår folkgrupps

språk och kultur och berett dessa en betydelsefull plats inom forskningen. Fullödigheten i Gideon Danells karaktär är det som griper en mest. Mångfaldiga äro de uttryck han har givit för sann humanism såväl i sin inställning till människorna som i sin forskargärning. Man känner omedelbart att han betraktar alla därbortifrån som sina personliga vänner. Ett långt liv har givit honom tillfälle att under flera händelsemättade årtionden följa skiftningarna i den estlandssvenska folkgruppens öden. Han besökte Estlands svenskbygd för första gången i början av detta århundrade, alltså medan Estland ännu var en rysk provins. Hans doktorsavhandling "Nuckömålet" utkom 1905. Så utbröt det första världskriget och förde omsider med sig de baltiska folkens och därmed estlandssvenskarnas frigörelse. Under den estniska fristatstiden stod ju förbindelserna med Sverige öppna på ett helt annat sätt än tidigare, och nu fortsatte Gideon Danell sina forskningar, som gav till resultat en andra och tredje del av "Nuckömålet". Ur allt det samlade materialet växte också "Ordbok över Nuckömålet" fram. Gideon Danells personlighet talar på ett särskilt påfallande sätt ur inledningen till ordboken. Många av hans estlandssvenska vänner nämns där vid namn, men man känner, att även de som icke nämnts äro i hans tankar. De gamla Nucköbyarna — Högbring, Klottarp, Spithamn, Gutänäs, Österby och alla de andra — ägnas hans verk. Och man förstår, att hans verksamhet inte dikterats enbart av vetenskapsmannens intresse utan även av förståelse för folket och dess egenart och av viljan att hjälpa, då hjälp varit av nöden.

En varm och tacksam hyllning ägna vi Gideon Danell på hans åttioårsdag. Vi önska, att denna hyllning måtte bereda honom glädje, och hoppas, att han ännu skall ha kvar många år av obruten skaparkraft.

Svenska kungens vita skepp

DET ÄVENTYRLIGA SPELET OM
ESTLANDSSVENSKARNA

Hökerbergs förlag. Stockholm 1949

Major Carl Mothander, organisatör av den svenska hjälpeexpeditionen och sjuktransporterna under den tyska ockupationen, skildrar här den aldrig offentliggjorda hemliga diplomatiska aktion, som blev upptakten till överflyttningen till Sverige. Varje estlandssvensk borde känna detta livsviktiga avsnitt i sin stams historia. Se vidare författarens artikel i detta nummer.

Av samme författare:

Baroner, Bönder och bolsjeviker i Estland

Glada och allvarliga kulturbilder från den tid som slutade med den första ryska ockupationen.

Hökerbergs förlag. Stockholm 1943

Ormsöbor firar flyktjubileum

För tio år sedan, närmare bestämt den 6 och 7 juni 1943, ankom den första större flyktingflottan från Ormsö. Det var ca 120 personer fördelade på 11 båtlag som hade tagit sitt öde i egna händer och efter många spännande äventyr landstego i Norrtälje, Gräddö och Furusund..

Ett femtiotal av dessa hade lördagen den 30 maj samlats i Spånga Folkets Hus för att gemensamt vid festligt dukade bord fira 10-årsjubileet av ankomsten till Sverige.

Samkvämet öppnades med ett hälsningsanförande av Isak Rosenblad, varefter Hugo Mickelin frammanade minnesbilder från de händelsesediga dagarna för tio år sedan och gav glimtar från livet i den gamla hembygden.

Oskar Targamäa och Johan Landman stodo för den musikaliska underhållningen. Den stämningsfulla och välarrangerade samvaron avslutades med dans som pågick tills söndagsmorgonen grydde.
M.



Anders Sjöman

Vår käre make och far

* 21/3 1883 på Ormsö

† 1/5 1953 i Rimbo

Insomnade lugnt och stilla, lämnande oss
i stor sorg och saknad.

Rimbo och Stockholm den 1 maj.

GERTRUD

**Barn, barnbarn, syskon
släkt och vänner.**



Kerstin Heyman

född Branten

* 7 april 1862 i Rickul

† 18 febr. 1953 i Häverö

Djupt sörjd och saknad av sonen,
släkt och vänner.

Tyst och stilla var Din vandring genom livet,
Tyst och stilla var Din hädanfärd,
Tack för allt Du gjort och givit.
Detta är vår sista minnesgård.



Johan Asplund

Min älskade Make
vår kära Far och Farfar

* 5/2 1872

† 5/5 1953

AGNETA

Barn. Barnbarn.

I tron på sin Frälsare lämnade han oss, syskon,
släkt och vänner i den djupaste sorg.

Alltid så lugn och stilla

tålig och god Du var,

så skola vi alltid Dig minnas.

Tack käre Make och Far.



Vår älskade Make och Fader

Jaan Grauverk.

född den 8/12 1883 i Nucö

död den 6/5 1953 i Kumla

i tron på sin Frälsare. Djupt sörjd och saknad av

MARIA

VIKTOR EMANUEL

Släkt och vänner.

Tom står Din plats i hemmets vrå,
Tungt blir det nu att ensam gå
Tack, käre Make, för åren som gått,
Tack lilla Pappa, för allt vi fått.
Sov i frid.

Min älskade make,
vår käre far

Gustav Hallman

född 11/10 1874 i Rickul
avled 3/5 1953 i Stockholm

Sörjd av

MAKA.

Barn, Barnbarn och Barnbarnsbarn.

Ljuvt är att somna, när krafterna domna.
Trött efter sjukdomens oro och strid
Skönt är i eviga vilan få somna
Vila i frid!



Min älskade Make,
vår käre Far och Farfar

Vilhelm Hahlberg

född den 14/10 1875
död den 21/4 1953

insomnade lugnt och stilla i sitt hem.
Djupt sörjd och saknad och i ljusaste
minne bevarad.

MARIA

Fredrik och Marta

Stig

Hugo och Ella

Erik

Robert och Britta

Kent

Låt ankar falla, jag är i hamn
farväl i brusande vatten.
Jag kastar mig i min Herres famn
Han som mig hjälpt genom natten.
Jag gamla älskade röster känner
och där jag återfår mina vänner
I Evighetens ljusa land.



Vår käre Mor och Mormor

Agneta Grundström

född Lindros
född den 22/11 1875 på Ormsö

har i dag lämnat oss. Djupt sörjd och saknad,
men i ljusaste minne bevarad av oss, syskon,
övrig släkt och vänner.

Vartofta den 6 maj 1953.

GERTRUD och **OSKAR**
AGNETA och **ALEXANDER**
MARIA och **ANDERS**

Barnbarn **Barnbarnsbarn**

Hur tomt, hur tyst här hemma,
Sen du ifrån oss gick.
Ej hörs Din käre stämma,
Ej möter oss din blick.
Ett budskap kom från Herren,
Du måste från oss gå,
Men väntar bortom jorden
En gång vi mötas få.



Vår älskade Mor
Mormor och Farmor

Anna Nyman

född 20/7 1872 på Nuckö
död 15/4 1953 i Habo

Djupt sörjd av oss barn, syster, barnbarn,
samt övriga släktingar och vänner.

LOVISA HERMAN

ROSINE HERMAN

ALEXANDER

Farväl kära mor, nu slumrar Du gott,
nu slitas de jordiska band.
Vi unna Dig gärna den vila Du nått,
hos Jesus i fröjdernas land.

Bemärkelsedagar

90 år

Städ, Gertrud, f. Lindgren, 5 aug. 1863, Ormsö
Krusman, Mari, f. Vikman, 12 aug. 1863, Nuckö
Stenberg, Anders, f. 17 aug. 1863, Rickul

85 år

Blees, Lena, f. Magnusson, 7 aug. 1868, Rickul
Blomberg, Mari, f. 11 aug. 1868, Rickul
Stenberg, Kersti, f. Vesterman, 15 aug. 1868, Rickul
Lundgren, Lena, f. Vestersten, 19 aug. 1868, Nuckö
Boman, Kersti, f. Engman, 14 sept. 1868, Rickul
Bergström, Johan, f. 17 sept. 1868, Ormsö
Engman, Mina, f. Faltis, 22 sept. 1868, Nuckö
Broman, Hans, f. 21 okt. 1868, Ormsö

80 år

Nee, Maria, f. Lindström, 15 aug. 1873, Ormsö
Friberg, Anders, f. 23 aug. 1873, Ormsö
Pöhl, Maria, f. 27 aug. 1873, Reval
Bäck, Gertrud, f. 1 sept. 1873, Ormsö
Smitt, Eva, f. 19 sept. 1873, Rickul
Grönstrand, Lena, f. 4 okt. 1873, Nuckö
Heiman, Thea, f. 5 okt. 1873, Rickul
Lagman, Johan, f. 7 okt. 1873, Rickul
Klippberg, Kersti, f. Hamberg, 10 okt. 1873, Rickul
Skogarjev, Mina, f. 13 okt. 1873, Rickul
Strandberg, Katarina, 14 okt. 1873, Ormsö
Söderström, Johannes, f. 20 okt. 1873, Rågö
Nordgren, Agnes Charlotta, 23 okt. 1873, Hapsal
Österlin, Gertrud, f. Nyblom, 23 okt. 1873, Ormsö

75 år

Nyblom, Johan, f. 1 aug. 1878, Ormsö
Rönberg, Katarina, f. Enkel, 2 aug. 1878, Ormsö
Slet, Johan, f. 4 aug. 1878, Ormsö
Vesterberg, Gertrud, f. Timmerman, 4 aug. 1878, Ormsö
Brunberg, Josef, f. 19 aug. 1878, Rickul
Hedenström, Hans, f. 10 sept. 1878, Ormsö
Brunberg, Eva, f. Klippberg, 14 sept. 1878, Rickul
Simberg, Magdalena, f. Engström, 18 sept. 1878, Rågö

75 år

Åkenes, Hans, f. 4 okt. 1878, Ormsö
Bäckman, Agneta, f. Salin, 18 okt. 1878, Ormsö
Thomsson, Eva, f. 25 okt. 1878, Rickul

70 år

Söderström, August, f. 23 aug. 1883, Rågö
Koinberg, Lena, f. 24 aug. 1883, Rickul
Ponder, Lisette, f. 25 aug. 1883, Rågö
Mardi, Mihkel, f. 29 aug. 1883, Rågö
Lilja, Agneta, f. Vesterström, 6 sept. 1883, Ormsö
Gran, Peter, f. 24 sept. 1883, Runö
Vesterman, Kristian, f. 24 sept. 1883, Rickul
Appelblom, Katarina, f. Salin, 6 okt. 1883, Ormsö
Grönlund, Maria, f. Roberg, 12 okt. 1883, Rågö
Holm, Johan, f. 15 okt. 1883, Ormsö
Grönberg, Anton, f. 24 okt. 1883, Kors
Hamm, Katrina, f. Tönisson, 24 okt. 1883, Baltischport
Luther, Lydia-Maria, f. Luther, 29 okt. 1883, Nargö

60 år

Grenfeldt, Lydia Alexandra, f. Nyman, 3 aug. 1893, Rickul
Vesterman, Erik, f. 7 aug. 1893, Rickul
Fält, Anders, f. 9 aug. 1893, Ormsö
Jonell, Anders, f. 12 aug. 1893, Ormsö
Rosen, Leander Ludvig, f. 19 aug. 1893, Nargö
Maaniidi, Louise Johanna, f. Amstrand, 16 aug. 1893, Reval
Paljasma, Leida, f. Hellberg, 21 aug. 1893, Vippal
Erkas, Maria, f. Sülle, 23 aug. 1893, Odinsholm
Hedenström, Johan, 24 aug. 1893, Ormsö
Kreek, Maria, f. Blees, 24 aug. 1893, Hapsal
Lindström, Maria, f. Kyrkslätt, 25 aug. 1893, Ormsö
Tammerman, Eduard, 29 aug. 1893, Korkis
Dyrblom, Alexander, 2 sept. 1893, Nuckö
Espling, Johannes, f. 6 sept. 1893, Rågö
Österberg, Ida, f. Engbusk, 8 sept. 1893, Reval
Fält, Maria, f. Stor, 9 sept. 1893, Orms
Tilling, Olga, f. Söderholm, 11 sept. 1893, Reval
Elfvingren, Julius, f. 12 sept. 1893, Rågö
Kimberg, Johann Fridrich, f. 14 sept. 1893, Riga
Grundsten, Maria, f. Öman, 19 sept. 1893, Ormsö
Pikner, Karl, f. 23 sept. 1893, Ormsö
Dyrberg, Johannes, 6 okt. 1893, Rickul
Schönberg, Kristian, 7 okt. 1893, Rickul
Vesterholm, Mathias, 9 okt. 1893, Rågö
Orntlich, Alma Margareta, f. Adamsson, 17 okt. 1893, Reval
Stenkelman, Alexander, 18 okt. 1893, Nuckö
Brus, Maria Leontine, f. 21 okt. 1893, Odinsholm
Lepalaane, Johannes, 24 okt. 1893, Vippal
Vesterberg, Lovisa, f. Muhlberg, 25 okt. 1893, Rickul
Förberg, Anders, f. 27 okt. 1893, Ormsö
Lindström, Maria, f. Gårdström, 31 okt. 1893, Nuckö
Vesterman, Johannes, f. 31 okt. 1893, Rickul

50 år

Fagerros, Katarina, f. Bäckman, 1 aug. 1903, Ormsö
Berkkvist, Herman, f. 2 aug. 1903, Rickul
Gahlnbäck, Carl Edmund Etienne, 12 aug. 1903, Reval
Nyman, Herman, f. 15 aug. 1903, Nuckö
Laidna, August Elmar, f. 17 aug. 1903, Reval
Branten, August, f. 18 aug. 1903, Rickul
Granback, August, f. 19 aug. 1903, Rickul
Pöldroo, August, f. 19 aug. 1903, Reval
Algren, Elias, f. 23 aug. 1903, Runö
Nau, Heinrich, f. 23 aug. 1903, Reval

Sammel, Fanny Sofia, f. Küün, 23 aug. 1903, Reval
Stahl, Johannes, f. 23 aug. 1903, Rickul
Peetre, Linda Emilie, f. Leesment, 25 aug. 1903, Pärnau
Willman, Elsa, f. 27 aug. 1903, Reval
Stahl, Maria, f. Stahl, 1 sept. 1903, Rickul
Metslov, Nikolaus, f. 4 sept. 1903, Reval
Sjöman, Gertrud, f. Åkerman, 6 sept. 1903, Ormsö
Adelman, Johannes, f. 13 sept. 1903, Nuckö
Nilsson, Kristof, f. 18 sept. 1903, Rickul
Brus, Viktor, f. 21 sept. 1903, Odinsholm
Mathiesen, Johannes, f. 22 sept. 1903, Nuckö
Tårbäck, Helmi, f. Tammik, 23 sept. 1903, Reval
Raidna, Dagmar Clarissa, f. Pikner, 25 sept. 1903, Reval
Brun, Axel, f. 28 sept. 1903, Nuckö
Enkel, Agneta, f. Sjöström, 29 sept. 1903, Ormsö
Aman, Benita, f. Adler, 30 sept. 1903, Hapsal
Kadak, Ida Eleonora, 30 sept. 1903, Reval
Lindström, Woldemar, 30 sept. 1903, Vippal
Boman, August, 3 okt. 1903, Rickul
Åkerblad, Martha, f. Talberg, 4 okt. 1903, Rickul
Nünemets, Frida Amalie, f. Weidenstran, 5 okt. 1903, Vippal
Tegelberg, Viktoria, f. Thomsson, 10 okt. 1903, Rickul
Lindquist, Alma Lydia, f. 14 okt. 1903, Reval
Sedman, Helene, f. 18 okt. 1903, Pärnau.
Pella, Alexander Ernst, f. 23 okt. 1903, Korkis

Födda

Gerker, född den 3 maj 1953 i Stockholm, son till Ulla Birgitta Friberg, f. Löfstrand, och Edgar Gerhard Friberg.

Anita Marie, född den 14 maj 1953 i Stockholm, dotter till Ingeborg Gineman, f. Treiberg, och Richard Gineman.

Lars Ingemar, född den 15 maj 1953 i Stockholm, son till Elna Strömkvist, f. Treiberg, och Evald Strömkvist.

Benne, född den 15 maj 1953 i Stockholm, son till Vivian Vesterby, f. Blomqvist, och Edvin Vesterby.

En son den 28 maj 1953, Anna Mitman, f. Johansson, och Rudolf Mitman.

Vigda

Den 30 maj 1953 mellan Oskar Mitman, Nuckö och Sonja Engström, Lysekil.

I Boo kyrka, Midsommardagen 1953, mellan Hugo Kolk och Maria Rydén, f. Lindström.

Döda

Johan Asplund, född den 5 febr. 1872 på Ormsö, avled den 5 maj 1953 i Stockholm.

Jaan Grauverk, född den 8 dec. 1883 på Nuckö, avled den 6 maj 1953 i Kumla.

Vilhelm Hahlberg, född den 14 okt. 1875, avled den 21 april 1953.

Gustav Hallman, född den 11 okt. 1874 i Rickul, avled den 3 maj 1953 i Stockholm.

Ånkefru Agneta Grundström, född Lindros den 21 nov. 1875 på Ormsö, avled den 6 maj 1953 i Vartofta.